

Muallim Naci'nin Bir Trajedi Denemesi

GAZİ ERTUĞRUL BEY

Ramazan KAPLAN*

Ahmet Mithat (1844-1912), dünya edebiyatındaki klâsiklerin çevirisiyle ilgili tartışmayı başlatan yazısında,¹ Muallim Naci (1850-1893)'nin, "Osmanlıca trajediye bir yol açmak" amacıyla *Zâtu'n-Nitâkayn* ve *Ertuğrul*'u yazmağa² başladığını, ancak "muvaffak olamadı"ğını kaydederek Naci'nin şu sözlerine yer verir: "Hazret! Bunları yazdım ama yine klâsiklere benzetemedim. Volter'in³ *Henriyât*'ını⁴ taklîd mümkün. Çünkü bir nevi şeh-nâmedir. Fakat Rasin'in⁵ Korneyl'in⁶ trajedilerini taklîd mümkün olamayacak. Biz henüz edebiyâtın bu devrine gelmemişiz. Ne yapsak kaside çeşnîsinden kurtulamıyor". Ahmet Cevdet (1861-1935) de, Muallim Naci'nin "*Ertuğrul*'u istinsâh için" kendisine verdiğinden, bu manzumeyi Fransızca'ya çevirmeye çalıştıklarından ve Naci'deki bu trajedi ilgisinin, bir iki deneme dışında bir etki meydana getiremediğinden söz eder.⁷ Cenap Şehabettin (1870-1934) ise, tarihimizden önemli bir sayfanın seçilerek kendi hayat tarzımıza, zevk ve yeteneğimize göre yazılmasını, trajedi için yeterli bir şart olarak görür.⁸

Bu yazının amacı, yukarıdaki verilerden yola çıkarak Naci'nin kendi zamanı içinde düşünüldüğünde orijinal bir deneme olarak kabul edilebilecek ve kendisine "Tarih-nüvis-i Selâtin-i Âl-i Osman" unvanını kazandıran⁹ bu girişimini değerlendire-

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

1 "Müsâbaka-i Kalemîyye İkrâm-ı Aklâm", *Tercümân-ı Hakikat*, 24 Ağustos 1313 (5 Eylül 1897)

2 Fevziye Abdullah, "Ahmed Midhat'ın ifadesine göre, Naci, Fransız klâsiklerini takliden *Hamîye*'i yazmış, Türk edebiyatında bir klâsisizm yaratmak istemiş, fakat muvaffak olamamıştır" sözlerinin kaynağı olarak, Ahmet Mithat'ın yukarıda adı geçen yazısını göstermektedir. Burada, kaynak doğru olmakla birlikte, verilen bilgi yanlıştır. Çünkü, Ahmet Mithat'ın bu yazısında *Hamîye*'in adı geçmediği gibi, Muallim Naci'nin denemesinin *Zâtu'n-Nitâkayn* ve *Ertuğrul*'la ilgili olduğu da açıkça söylenmiştir. Bkz: Fevziye Abdullah, "Muallim Naci ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", *Turkiyat Mecmuası*, X (1951-53), s.165-166.

3 François Marie Voltaire (1694-1778).

4 *Henriade* (1723).

5 Jean Racine (1639-1699).

6 Pierre Corneille (1606-1684).

7 "İkrâm-ı Aklâm", *İkdâm*, 25 Ağustos 1313.

8 "Klâsikler Meselesi -Hüsni Mutlak ve Zevk-i Selîm-", *Tercümân-ı Hakikat*, 19 Eylül 1313 (1 Teşrin-i Evvel 1897).

9 Bu konuda bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s.1035; Celâl Tarakçı, *Muallım Nâci Efendi -Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki-* Samsun 1994, s.148.

meye çalışmak, yine Naci tarafından ifade edilen başarısızlığın sebeplerini ortaya koymaktır.

Gazi Ertuğrul Bey manzumesinin ilk defa yayınlanışı dolayısıyla, *Hazine-i Fünun*'un 8 Eylül 1310 tarih ve 11 numaralı sayısında manzumeyle ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir:

"Vak'a-nüvis-i selâtin-i âl-i Osmân Muallim Nâcî Efendi merhûmun henüz basılmamış olan âsârı miyânında *Gâzî Ertuğrul Bey* unvânlı bir manzûme-i nefise vardır ki *Gâzî-i müşârûn-ileyhin -pederi Süleymân Şâh bin Kaya Alp'in Fırat maberinden ubûru esnâda mütecerri-i zülâl-i gufrân olmasını müteâkib maiyyeti halkıyla diyâr-ı Rûm'a geçtiği ve o aralık Alâeddîn-i Selçûkî askerîyle harb etmekte bulunan leşker-i Tatar'ı mağlûb eylediği- vak'a-i kahramânâne ve âli-cenâbânesini muhtır bir levha-i şâirânedir. Mevzûu itibârıyla şâirin serlevhâ-i eş'ârı addedilmeğe sezâvâr olan bu eser-i kıymetdârı vaktiyle merhûm-ı mûmâ-ileyh muhibbânından ârzû edenlere verdiği sırada bir sûretini de muharrir-i âciz almış idim. Tamîm-i istifâde maksadıyla bu kerre *Hazine-i Fünûn*'a derc eyledim".*

"Kısm-ı Edebî " başlığı altında ve Faik imzasıyla yayınlanan bu sunuş yazısından sonra *Gazi Ertuğrul Bey* manzumesinin metni yer almış ve 15 Eylül 1310 tarihli 12. sayısında manzumenin yayınlanması tamamlanmıştır. Aşağıda tam metnini verdığımız bu şiir, görebildiğimiz kadarıyla, Muallim Naci'nin şiir kitaplarında bulunmamaktadır.

Gâzî Ertuğrul Bey

1 Bak şu nehrin hoş-nümâ refâtına
Âdemin cûşş verir efkârına	11 Âkıbet yâriyle hem-âgûş olur
Bûşiş-i nehreyn cûş-â-cûş olur
2 Bir büyük nehrin hırâm-ı dilkeşi
Gark-ı hisseyler dil-i deryâ-veşi	12 Seyrine doymaz o hâlin dideler
Şevki aynıyla görür gam-dideler
3 Hem mükedder, hem safâ-engiz olur
Zevki bir hüzn-i sürûr-âmiz olur	13 El-Cezîre şanlı bir mahbûbedir
Türlü tezyînât ile mashûbedir
4 Çok mu seyrinden hurûşân olsa dil
Bahr-i ma'nâdır sudan mazmûn değil	14 Hak demiş sûret verince hilkate:
"Ey tabiat! Al nigâh-ı dikkate
5 Çîn-i mevcin hat kıyâs eyler bakan
Mâ değil bir bahr-i ma'nâdır akan	15 Aşkın izhâr et o garrâ dilbere
Gerçi yoktur ihtiyâcî zîvere
6 Âsyâ'nın âb-ı rûy-ı dâimi
Hâki atşân-ı Irâk'ın hâdimi	16 Zînet-i mahsûsa ver cenbeynine
Al iki bâzû-yı sîmîn beynine"
7 Gâh feyyâzâne bir tuğyân eder
Geçtiği sahrâları reyyân eder	*
8 İsmi tuğyân kendi ihsân bir hurûş
Sonra mezrûâtı eyler tâ-be-düş	17 Ey Fırat! Ey muhtır-ı sad mâcerâ
Sad değil, var sende bî-had mâcerâ
9 Câ-be-câ ma'mûrdur sâhilleri
Nîl-i sâni addolunsa var yeri	18 Yanlarında var imiş kâşâneler
Pek müessir söylüyor vîrâneler
10 Dicle'yi sevmiş koşar dildârına
Dicle de âşık onun dîdârına	19 Bâkıyât-ı âlem-i dîrînedir
Belki her vîrâne bir gencînedir

- 20 Bak neler bulmakta keşf ehli neler
Ehline mekşûf olur gencineler
- 21 Her hazîn vîrâne bir pinhân cihân
Bir kuş âvâzında bin ma'nâ nihân
- 22 Âşikâr ol ey nihân! Bînâlara
Mahrem olsunlar bütün ma'nâlara
- 23 Ey hîred! Gözden geçirsen sâhili
Hâk ile yeksân görürsün Bâbil'i
- 24 Bir zamân ol eşher-i büldân idi
Çünkü fevka'l-âde âbâdân idi
- 25 Var idi hûn-hâr Keyhusrevleri
Nerde Keyhusrevleri, pey-revleri!
- 26 Ey harâbe! Nerde mülk-ârâların?
Nerde İskenderlerin, Dârâların?
- 27 Nerde cedveller, ne oldu havzalar?
Nerde nev-peydâ mu'allak ravzalar?
- 28 Nerde ma'ber, nerde heykel, nerde sûr?
Nerde kulle, nerde Nemrûd-ı cesûr
- *
- 29 Ey Fırât! Ey nîme-i Şattü'l-Arab
"Sende mevc urmakta hem gam, hem tarab"
- 30 Derken ettin hüzne müstağrak beni
Kurb-i "Sıffin"den geçer gördüm seni
- 31 Emr-i aşka inkıyâd ettim yine
Haydar-ı Kerrâr'ı yâd ettim yine
- 32 Reh-güzârındır diyâr-ı Kerbelâ
Yâd olunsun şehriyâr-ı Kerbelâ
- 33 Kerbelâ yâdıyla cân âgâh olur
Her nefes yâ âh, yâ Allâh olur
- 34 İşte en hayret-fezâ bir hâile
Ba'd-ezîn lâzım mı gitmek Bâbil'e
- 35 Bak ne istiğrâka sevk ettin beni
Göz yaşı zanneyliyor çeşmim seni!
- *
- 36 Zikre şâyândır Fırât'ın her yeri
Ben ki bir Türküm unutmam "Ca'ber"i
- 37 Türk olan ni'met-şinâs olmak gerek
Var yeri gitsem "Mezâr-ı Türk"e dek

- 38 Ey Mezâr-ı Türk! Safvet-hânesin
Hâbgâh-ı şâhsın, şâhânesin
- 39 İftihâr et ey sarây-ı ma'nevî!
Şâh-ı Türkân sende olmuş münzevî
- 40 Zâirin olsun muvakkar dâimâ
Şâmitin olsun muhakkar dâimâ
- 41 Ey Süleymân Şâh! Minnetdârınız
Şâkir-i evlâd-ı feyz-âsârinız
- 42 Oldu ihlâsınla fahr-i dûdmân
Oğlun Ertuğrul gibi bir kahramân
- 43 Âferîn Ertuğrul'un yârânına!
Âferîn Ertuğrul'un Osmân'ına!
- 44 Şânımız Osmânsız olmaz şanlıyız
Bunca milyon halk hep Osmânlıyız
- 45 Vâkı'â Osmânlılıktır şânlılık
Bilmeli ammâ nedir Osmânlılık!
- *
- 46 Yağmurlu havâ Fırât çağlar
Sâhilde bütün aşâir ağlar
- 47 Gam âteşi nehr ile hem-âgûş
Mânend-i Fırât gam da pür-cûş
- 48 Kalmıştı cünûd bi-Süleymân
Olmaz idi girye derde dermân
- 49 Sarmıştı kulûbu hüzün ü hayret
Ertuğrul'a düşmesin mi gayret
- 50 Baktıkça o kavm-i hoş-nihâda
Dil-teng olurdu şâh-zâde
- 51 Cengîz mesâibin edip yâd
Eylerdi şu yolda âh u feryâd:
- 52 "Ey azlem-i zâlimân-ı hûn-rîz!
Ey âileler belâsı Cengîz!
- 53 Ey âfet-i cümle-i memâlik!
Ettin bizi de bu râha sâlik
- 54 İsmetle çıkıp diyârimızdan
Geçtik bu uğurda varımızdan
- 55 Dağlar, derele, bayırlar aştık
Yersiz gibi bunca yer dolaştık
- 56 Sevdâ-yı vatan olunca gâlib
Olmuştu peder kufûle tâlib
- 57 Geldik geçecek idik Fırât'ı
Terk eyledi şâhımız hayâtı

- 58 Ölsem yeri var bugün kederden
Cân-sûz imiş ayrılık pederden!
- 59 Ammâ ne peder, ebû'l-aşâir
Olmuştu aşâire müzâhir
- 60 Bin âile kaldı bî-peder âh!
Sad âh ki olmaz öyle bir şâh!
- 61 Âvâre fakîrler nasîri
Bî-çâre yetimler zahîri
- 62 Kurtardı himâyetiyle halkı
Fahr eyleyin ey kabîle halkı!
- 63 Görmüş mü, görür mü çeşm-i âlem
Cengîz gibi belâ-yı mübrem?
- 64 Efâline ey denâet-âyîn!
Hayrân olur en denî melâîn
- 65 Yüzbinleri geçti yaktığın cân
Tıyn etti zemîni döktüğün kan
- 66 Yer kana boyandı gök de âha
Havf eyle ki aks eder îlâha
- 67 Sen dehri îlâhsız mı sandın
Bu mülkû sipâhsız mı sandın!
- 68 İsterse eder Hudâ-yı ekber
Bir emr ile kâinâtı asker
- 69 Gâlibdir o bî-niyâz gâlib
Bir demde olur hayâtı sâlib
- 70 Mağlûb ona mevt ü zindegânî
Bâkî o onun sivâsı fânî

[Tahvîl-i tavr ile aşirete hitâben]

- 71 Teb'îd ediniz o ye'si teb'îd!
Allâh'ı bilen olur mu nevmîd
- 72 Mâtemle ümîd zâil olmaz
Kim hükm-i Hudâ'ya kâil olmaz?
- 73 Allâh'ın işi tehi değildir
Bir sırr-ı hafîyi müştemildir
- 74 Gittiysen peder Hudâ'sı mevcûd
Abd olmalı âşinâ-yı ma'bûd
- 75 Mevlâmıza i'tikâdımız var
Eltâfına i'timâdımız var
- 76 "Dündar" ile biz tezekkür ettik
Her bir ciheti tefekkür ettik

- 77 Ahvâl-i zamâne bizce evfak
Nehrin beri cânibinde kalmak
- 78 Bir şey demeyiz gider gidenler
Gelsin bize ittibâ edenler
- 79 Mevlâ vere cümleye basîret
Kalkın gidelim bizim aşîret!
- *
- 80 Bir aşîret ittifâk etmiş gider
Onda Ertuğrul mahal-dâr-ı peder
- 81 Bak nasıl şâhâne çekmiş askerin
Bir erin bir er tutar elbet yerin
- 82 Seyr edenler şâh gencelmış sanır
Şâh gencelmış yine gelmiş sanır
- 83 Sanma beş ferzâne bir millet değil
Sanma beşyüz hâne bir devlet değil
- 84 Müttehid sözler, yürekler yek-cihet
Eylere onlardan tahassul übbehet
- 85 Çehreler reng-i asâlet gösterir
Nazralar nûr-ı besâlet gösterir
- 86 Mültemi sûrette kuvvetle bahâ
Müctemi sûrette safvetle zekâ
- 87 Ettigim da'vâ delâilsiz değil
Var mı Osmân'dan zekî bir şîr-dil
- 88 İşte Fâtih, işte bî-hem-tâ Selim
Her biri hem kahramândır hem hakîm
- 89 Âl-i Osmân'da gelen şeh-zâdegân
Başka bir devlette olmuş mu ıyân
- 90 Âlemin kâfî biri irşâdına
Hepsinin hâcet mi var ta'dâdına
- 91 Fahr eder bir merd ile bir hânedân
Şân verir bir millete bir kahramân
- *
- 92 İşte bir bâzâr-ı ceng etmiş güşâd
Leşker-i Tâtâr u cünd-i Keykubâd
- 93 Na're, nâle birbirin ta'kîb eder
Bir tehâcüm, bir tesâdümdür gider!
- 94 Deşt ü vâdî pür-çek-â-çâk olmada
Sadmelerden sîneler çâk olmada
- 95 Keykubâdilerde hizlân korkusu
Gâlib olmak üzre Cengîz ordusu

- 96 Kat-ı râh eyler iken bî-gâile
Nâ-gehân o hâli gördü kâfile
- 97 Merdler birden yek-âheng oldular
Durdular âmâde-i ceng oldular
- 98 Hepsi beste-hıfz u şân sevdâsına
Muntazır Ertuğrul'un imâsına
- 99 Der-akab serdâr-ı Osmân-ıktidâr
Verdi ber-minvâl-i âtî bir karâr:
- 100 "Merd olan eyler mi savlet âcize?
Yardım etmek gâlibe düşmez bize
- 101 Hayr-hâh-ı âcizân-ı âlemiz
Âciziz bizler de zîrâ âdemiz
- 102 Lâkin oldukça müsâid rûzgâr
İsteriz âcizlere olmak medâr
- 103 Cânib-i mağlûba imdâd eyleyin!
Fırka-i me'yûseyi şâd eyleyin!
- 104 Karşı gelsin yüz ere bir dâneniz
Zâyî olmaz hîdmet-i merdâneniz!"
- *
- 105 Bitirince bu nutk-ı hayr-eseri
Yürüdü sell-i seyf ile ileri
- 106 Oldu pey-rev aşîret ebtâli
Hepsinin elde tîğ u kûpâli
- 107 Hepsi dağ pârçası gibi erler
Adım attıkça titriyor yerler
- 108 İşidilmekte bir mehîb âvâz
Oluyorlar şu yolda nağme-tırâz:
- 109 Gazanfer-peykeriz Mehâbet-
güsteriz
Sadâkat-perveriz Mükemmel
askeriz
- 110 Biz Ertuğrulluyuz
Er oğlu erleriz
- 111 Yiğit unvânımız Yiğitlik
şânımız
Zemîn meydânımız Zamân
hayrânımız
- 112 Biz Ertuğrulluyuz
Er oğlu erleriz
- 113 Asâlet bizdedir Besâlet bizdedir
Adâlet bizdedir Celâlet bizdedir

- 114 Biz Ertuğrulluyuz
Er oğlu erleriz
- 115 Mu'in Allâh'ımız Büyük dergâhımız
Açık şeh-râhımız Kim olsun şâhımız
- 116 Biz Ertuğrulluyuz
Er oğlu erleriz

[Ertuğrul]

- 117 Muzafferâne bir havâ Tefe'ül eylesem revâ
Muvaffak eylesin Hudâ!
- 118 Hudâ'dan eylerim recâ Hudâ'ya ettim ilticâ
Muvaffak eylesin Hudâ!
- *
- 119 Ertuğrul olunca harbe meclûb
Gâlib oluverdi cünd-i mağlûb
- 120 Bir hamlede etti Murtazâvâr
Gâlib tarafı firâra icbâr
- 121 Kurtardı sipâh-i Keykubâdî
Gaşy eyledi Keykubâdî şâdî
- 122 Ertuğrul'a giydirildi hil'at
Hil'at o şerefle buldu rifat
- 123 Fikr et ne büyük muvaffakiyyet!
Mahsûl-i azîz-i hüsn-i niyyet
- 124 Dânenide-i sırr-ı mazhariyyet
Kılmış onu ser muzafferiyet
- 125 Olmuş o gazâ zafer esâsı
Geçmiş bu esâs her esâsı
- 126 Ertuğrul olaydı nâ-muvaffak
Tâtâr eline düşerdi mutlak
- 127 Ümmîd-i zuhûr olurdu mefkûd
Osmânî adı kalırdı nâ-bûd
- 128 Ammâ ezeli irâde varmış
Tevfik bir öyle er aramış
- 129 A'lâ aramış güzel de bulmuş
Ertuğrul onu ezelde bulmuş
- 130 Ertuğrul'a çok mudur bu devlet
Bir kerre düşün nedir o hâlet!
- 131 Evsâf-ı celîlesin işitmiş
Kur'ân-ı Kerîm'i kıble etmiş
- 132 Ta'zîm ile dest-beste durmuş
Ol zevki ona Hudâ duyurmuş

- 133 Yâ Rab, ne namâz-ı âşıkâne!
Yâ Rab, ne niyâz-ı sâdıkâne!
- 134 Bir mestin imiş kelâm-ı âfî:
"Aşkınla unutmuşum salâtı" !
- 135 Kur'ân'ı ser-â-ser etse ezber
Hissetmez o hâli bi-haberler
- 136 Safvetle bakan o nûr-ı Hakk'a
Çıkmış gibidir huzûr-ı Hakk'a
- 137 Hem haktır o hem kelâm-ı Hak'tır
Tebcîle Hudâ kadar ehaktır
- 138 Allâh değil mi kalbe nâzır
Ertuğrul'un işte kalbi hâzır
- 139 Bir kalb-i selîm var ki onda
Nâdir bulunur eşi cihânda
*
- 140 Kur'ân okunurken eyleyip âh
Hep ağlar imiş Habîb-i âgâh¹⁰
- 141 Gûyâ birisi edip lâtfîfe
Etmîş şu hitâbî ol zarîfe:
- 142 "Kur'ân Arabî hafî delâlet
Sen bir Acemî nedir bu hâlet
- 143 Gülmüş de Habîb-i nûkte-pîrâ
Etmîş şu güzel cevâbî i'tâ:
- 144 "Ben bir Acemîyim ey sühan-zen!
Ammâ Arabî bu kalb-i rûşen"
*
- 145 Etmek dilemiş ezelde Üstâd
Bir devlet-i sermediyye icâd
- 146 Geldikte zuhûrunun zamânı
Meydâna komuş bu hânedânı
- 147 Ertuğrul'u pîşdâr kılmış
Te'sîse onu medâr kılmış
- 148 Osmânlılığı o etti te'mîn
Unvânı onun "Ebû's-selâtin"
- 149 Osmân gelerek mü'essis olmuş
Osmânî adıyla şark dolmuş
- 150 Evlâd-ı izâmî himmetiyle
Erkân-ı kirâmî hidmetiyle
- 151 Osmânî memâlikî çoğalmış
Hattâ husemâyı hayret almış
- 152 İcrâ-yı adâlet eylemişler
Hep hayra delâlet eylemişler
- 153 Bir devlet-i sermediyyedir bu
Bir devlet-i Ahmediyyedir bu
- 154 İslâm ona en büyük vedîat
Sâhibleri hâdim-i şerîat
- 155 Her sınıfı sever olan dil-âgâh
Zâten tebe'a vedî'atu'llâh
- 156 Lûtf eyledi pâdişâh-ı ekmel
Osmânlılık oldu şimdi ecmel
*
- 157 Sâye-i Hak hâmî-i dîn-i mübîn
Âmir-i mutlak emîrû'l-mü'minîn
- 158 Şehriyâr-ı a'zam-ı âlî-tebâr
Hazret-i Abdülhamîd-i kâm-kâr
- 159 Yoktur imkân hasrına evsâfının
Câmi-i evsâfidir eslâfının
- 160 Kutb-ı Osmânî dil-i âgâhıdır
En büyük Osmânî şâhen-şâhıdır
- 161 Rûh-bahş-ı âlem-i dâd olmada
Mefhar-ı ervâh-ı ecdâd olmada
- 162 Nâşir-i pür-iktidâr-ı ma'rifet
Kişver-i ma'mûru dâr-ı ma'rifet
- 163 Pâdişâhım! Şâkir-i ihsânınız
Garka-i eltâf-ı bî-pâyânınız
- 164 Oldu âlem cehl ü gafletten berî
Rûz-i firûz-ı cülûsundan beri
- 165 Şevk-i diğerk geldi ehl-i himmete
Oldular dil-beste arz-ı hidmete
- 166 İltifâtın hizmeti farz etmede
Her biri bir ma'rifet arz etmede
- 167 Bâ-husûs ehl-i kalem şâd olmada
Makdem-i inşâ vü inşâd olmada
- 168 Ben dahi bir levha tanzîm eyledim
Mazeretmendâne takdîm eyledim
- 169 İktidârımdan değil mu'ciz-nümâ
Levhaya mevzû'u verdi i'tilâ
- 170 Ceddinin bir levha-i garrâsıdır
Sanki Ertuğrul Bey'in tuğrâsıdır
- 171 Yâd olundukça o nâm-ı bî-zevâl
Şevketinle devletin bulsun kemâl!

10 Galiba kibâr-ı evliyâullâhtan "Habîb-i Acemî"dir (Not metne aittir).

Gazi Ertuğrul Bey manzumesi, 356 mısradan oluşmaktadır.¹¹ Tam kafiye ve mesnevi düzeninin hâkim olduğu manzumede, birkaç yerde zengin kafiye kullanılmıştır. Kendi içinde on iki bölüme ayrılan manzumenin vezni, bölümlere göre değişiklikler göstermektedir. 1-4 (1-45. beyitler), 6-7 (80-104) ve 12. bölümler (157 - 171) divan şiirinin ilk örneklerinde ve özellikle mesnevilerde çok kullanılmış fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün; 5 (46-79), 9-11. bölümler (119-156) aruzun sıkça karşılaşılan mef'ûlün mef'â'ilün fa'ûlün ve 8. bölümde yer alan 105-108. beyitler yine aruzun yaygın biçimlerinden fe'ilâtün mef'â'ilün fe'ilün; 117-118. beyitler mef'â'ilün mef'â'ilün mef'â'ilün mef'â'ilün vezniyledir. Buradaki kısa mısralar, bu veznin ikili biçimleriyle yazılmıştır. 8. bölümün 109-116 numaralı kısımlarında ise, hem mef'â'ilün fa'ûl veya fa'ûlün fâ'ilün biçiminde takti edilebilecek bir vezin, hem de mısralardaki hece sayısının eşitliği, söyleyişteki ahenk bakımından hece veznini düşündüren bir uygulama söz konusudur.

Muallim Naci, *Gazi Ertuğrul Bey*'de, dokusunu tarihî bir şahsiyetin oluşturduğu bir konuyu ele almıştır. Türk edebiyatında, daha çok Tanzimat'tan sonra başlayan bu eğilimin,¹² dünya edebiyatında da pek çok tanınmış örnekleri bulunduğu bilinmektedir. Yani, tarihî şahsiyetlerin kendileri, çevreleri ve bunlarla ilgili birçok olay ve düşünce, edebiyatı zenginleştiren konular arasında ilk sıralarda yer almıştır. Ancak bu tür konuların seçildiği edebî eserlerde, hem tarihî gerçeklere bağlı kalmak, hem de edebî eseri, kendisine sanat değerini veren öğelerin uyumlu bir bileşimi haline getirebilmek, başlıca güçlükler olarak karşımıza çıkar. Bu durumda iki sakınca söz konusudur: Eğer, konuyu oluşturan sosyal gerçeğin kendisine ağırlık verilirse, edebî eserin "edebî" olma özelliğinin; aksi yapıldığı zaman da, hangi türden olursa olsun, sosyal gerçeğin zayıflaması veya ortadan kalkması söz konusudur. Özellikle tarihî olayların ve şahsiyetlerin konu edildiği durumlarda bu sakıncaların daha çok artacağı açıktır.

Muallim Naci'nin manzumesine adını veren Gazi Ertuğrul Bey, kendisiyle ilgili konularda, henüz tarihçilerin bile anlaşılmadıkları bir şahsiyettir. Ondan söz eden kaynaklarda¹³ açıkça görüleceği gibi, Ertuğrul Bey'in ecdadı ve mensup olduğu kavim anlaşmazlık konularının odak noktasını oluşturur. Muallim Naci, bu farklı yaklaşımlar arasında en yaygın olanını esas almıştır. Onun, manzumede verdiği Ertuğrul Bey portresine göre Ertuğrul, Süleyman Şah'ın oğlu, Osman'ın babasıdır. Süleyman Şah, Fırat'ı geçerken boğulmuş ve Caber kalesinde "Türk Mezarı" adını alan yerde toprağa

11 Bazı yerlerde beyit düzenine uymayan mısra kuruluşuna rağmen Fevziye Abdullah'ın bu manzumeden "176 beyittir" diye söz etmesi, sanıyorum ki mısraların toplamını beyit düzeninde düşünüyor olmasıyla ilgilidir. Bkz: "Muallim Nâci", *İslâm Ansiklopedisi*.

12 Tarihî, edebî eserlere konu edildiği biçimi, Tanzimat'tan önce ve sonra bu konudaki uygulamalar hakkında bkz: Ömer Faruk Akün, "Abdülhak Hâmid'in 'Merkad-i Fatihi Ziyaret' Manzumesi ve İçindeki Görüşler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (1-2), (1956).

13 Bununla ilgili olarak bkz: M.Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, 1923 (28), s.219-303; *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 3.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988; H.Adnan Erzi, "Tahlil ve Tenkitler", *Belleten*, 1940 (14-15); Mükrimin Halil Yınanç, "Ertuğrul Gâzî", *İslâm Ansiklopedisi*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1961, s.99-103.

verilmiş ve bundan sonra aşiretin idaresi Ertuğrul'un eline geçmiştir. İşte, Muallim Naci'nin trajedi denemesi, ayrıntıları üzerinde daha sonra durulacak olan böyle bir Ertuğrul Bey portresi üzerine kurulmuş, klâsik trajedi anlayışında önemli yeri olan olay zenginliğinin gerisinde kalarak, birkaç olayla bu portre beslenmeye çalışılmıştır.

Gazi Ertuğrul Bey manzumesinde anlatılanları, manzumenin kompozisyonuna bağlı kalarak, on iki bölümde ele almak mümkündür. Naci, ilk bölümde (1-16. Beyitler), daha sonra ele alacağı asıl konunun fizikî görüntüsünü çizerek manzumeye başlar. Ancak, bu bölümün temel objesi olan Fırat, daha bu basamaktan başlayarak yavaş yavaş fizikî görüntüsünden uzaklaşır, tarihte ve insanların hayatında oynadığı rolle adeta bir kişilik kazanır. Başlangıçta ve Fırat'la ilgili kimi bölümlerde onun hakkında verilen bilgiler, coğrafya bilgilerimizle birleşen bir çerçevede iken, gittikçe bu görüntünün yerini

Çok mu seyrinden hurûşân olsa dil
Bahr-i ma'nâdır sudan mazmûn değil
Çîn-i mevcin hat kıyâs eyler bakan
Mâ değil bir bahr-i ma'nâdır akan

mısralarında ifade edildiği üzere, insanlarda çeşitli duygu ve düşüncelere yol açan, kısaca tarihî misyonuyla yeni bir anlam kazanmış Fırat görüntüsü alır. Böylece Naci'nin, Fırat'a yüklediği nitelikler veya onu algılayış biçimiyle, şiirin konusunu tarihî bir temele oturtmak çabasında olduğu açıkça anlaşılır.

İkinci bölüm (17-28), bu çabanın daha da belirginleştiği, adeta Fırat'ın tarihî kimliğinin sorgulandığı bir bölüm olarak dikkati çeker. Burada Fırat, pek çok şeyi sinesinde gizleyen, geçmiş bir medeniyetin perde arkası olarak verilir.

Bir kuş âvâzında bin ma'nâ nihân

mısraı, Naci'nin, sözünü ettiği medeniyetle Fırat arasında kurmak istediği ilişkinin çok özlü bir ifadesidir. Babil de, bu medeniyetle özdeşleşen tarihî dekorun bir kesiti, ama önemli bir kesiti olarak karşımıza çıkar. Yine burada adları geçen Keyhusrev, İskender, Dârâ ve Nemrûd bu medeniyeti karakterize eden şahsiyetler olarak düşünüldüğünde, güç ve kişi hakimiyetine dayanan bu medeniyetin niteliği konusunda Naci'nin hiç de olumlu bir bakış açısı içinde olmadığı sonucuna varılabilir. Nitekim "hûn-hâr Keyhusrev" "Nemrûd-ı cesûr" nitelemeleri ve İskender'le Dârâ hakkındaki bilgileri-miz¹⁴ de böyle düşünmemizi kolaylaştırmaktadır. Burada doğrudan yaşanmakta olan trajik bir olay bulunmamasına rağmen, şiire trajik bir hava veren şey, en iyi ifadesini Ziya Paşa'nın

Seyr etti hevâ üzre denir taht-ı Süleyman
Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde

mısralarında bulan "yokluk" düşüncesi veya insanın ne kadar güçlü olursa olsun gücünün bir sonu olduğu, dolayısıyla insana yakışanın da bu gücü insanlığın yararına kullanması gerektiği anlayışdır.

14 Bu adlar hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ahmet Talât Onay (Haz: Cemâl Kurnaz), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1992.

Üçüncü bölüm (29-35), ilk çağ medeniyetlerinin ele alındığı ikinci bölüm (17-28) ile, dördüncü bölüm (36-45) arasında bir geçiş bölümü olarak tasarlanmıştır. Naci bu bölümde, Fırat'ı farklı bir tarihî atmosfer içinde ele alır ve onunla İslâm tarihine ait olaylar arasında ilişki kurar. Sıffîn olayını, Hz.Alî'yi, Kerbelâ'yı hatırlatır. Bunlar ve-silesiyle insanın duyabileceği üzüntüyü

Kerbelâ yâdıyla cân âgâh olur
Her nefes ya âh, ya Allâh olur

mısralarında dile getirir. Bu bölüm aynı zamanda

Ba'd-ezîn lâzım mı gitmek Bâbil'e

mısraında dile getirildiği üzere, iki farklı medeniyet arasında bir karşılaştırmanın da yapıldığı bölümdür.

Asıl konunun hazırlık bölümleri olarak kabul edilebilecek bu üç bölümden sonra Naci

Zikre şâyândır Fırat'ın her yeri
Ben ki bir Türküm unutmam "Ca'ber"i

diyerek Türk tarihine bir kapı aralar ve bu dördüncü bölümde (36-45), manzumenin asıl konusuna geçmek için ilk adımı atar. Mısra sayısı bakımından fazla uzun olmakla birlikte, manzumenin önemli kavramları bu bölümde ele alınmaya başlanır. Ayrıntılı olmasa da Türk ve Türklüğe, Osmanlı ve Osmanlılığa ilişkin düşünceler belirtilir. Süleyman Şah, Ertuğrul ve Osman'a duyulan sevgi ifade edilir.

Beşinci bölüm (46-79), Süleyman Şah'ın ölümünden sonra aşiretin ve askerin içine düştüğü durumun tasviri ile başlar. Fırat'ı geçerken boğulan Süleyman Şah'ın ölümüyle halk, başsız kalmış ve sorumluluk Ertuğrul'a düşmüştür. Naci burada, Süleyman Şah'ın ölümünden duyulan üzüntüyü, şaşkınlığı ifade etmek için Fırat'ı da bu tabloya dahil eder ve böylece üzüntünün yoğunluğunu artırır.

Yağmurlu havâ Fırat çağlar
Sâhilde bütün aşâ'ir ağlar
Gam âteşi nehr ile hem-âgûş
Mânend-i Fırat gam da pür-cûş
Kalmıştı cünûd bî-Süleymân
Olmaz idi girye derde dermân
Sarmıştı kulûbu hüzn ü hayret
Ertuğrul'a düşmesin mi gayret

Süleyman Şah'ın ölümüne sebep olarak Cengiz'in zulmünü gösteren Naci, Cengiz'le ilgili düşüncelerini Ertuğrul'un ağzından verir. Böylece Cengiz'in tarihî kaynaklarda da sözü edilen zulümle özdeş kişiliği, baba acısıyla yanan Ertuğrul'un konuşmalarıyla verilmekle daha bir canlılık kazanır. Buna göre Cengiz, insanların hayatlarında yol açtığı felâketler sayılmakla bitmeyecek bir "azlem-i zâlimân-ı hûn-rîz"dir. Aşağıdaki mısralarda, onun zalim kişiliği değişik yönlerden, fakat bu kişiliği tamamlayan özelliklerle ortaya konulur:

"Ey azlem-i zâlimân-ı hûn-rîz!
Ey âileler belâsı Cengîz!

Ey âfet-i cümle-i memâlik!
 Ettin bizi de bu râha sâlik
 (...)
 Görmüş mü, görür mü çeşm-i âlem
 Cengîz gibi belâ-yı mübrem?
 Ef'âline ey denâ'et-âyîn!
 Hayrân olur en denî melâ'în
 Yüzbinleri geçti yaktığın cân
 Tıyn etti zemîni döktüğün kan
 Yer kana boyandı gök de âha
 Havf eyle ki aks eder İlâha

Bu bölümün dikkate değer yanlarından biri de, Cengiz'le Süleyman Şah'ın karşılaştırılmasıdır. Cengiz olumsuz, ancak tarihî bilgilere de ters düşmeyen bir kimlikle karakterize edilirken, Süleyman Şah bütünüyle onun tersi bir kişilikle anlatılmıştır. Burada Süleyman Şah'la ilgili verilen bilgilere göre Süleyman Şah; vatan sevgisiyle dolu, halkın babası, fakirlerin ve yetimlerin yardımcısı, bütün bu nitelikleriyle de kabile halkının övüncüdür.

Cengiz ve Süleyman Şah karşılaştırmasının ortaya koyduğu bir tablo ve bu tablo içinde beliren bir Ertuğrul kişiliği vardır: Bir yanda zulmeden bir güç, bir yanda zulme uğramış ve henüz onun etkisinden kurtulamamış bir halk. Bu durumda Ertuğrul, gerçek güç sahibinin Allah olduğunu söyleyerek, halkına, üzüntüyü bırakıp Allah'a sığınmayı, umutsuzluğa kapılmanın kendilerine yakışmayacağını söyler.

Ertuğrul'un halkın idaresini ele almasıyla birlikte, altıncı bölümden (80-91) başlayarak manzumenin olay dokusunda bir canlanma görülür. Naci bundan sonra, bir yandan Ertuğrul ve halkının karşılaştığı olayları verirken, bir yandan da onların olaylar içindeki kahramanlıklarını, üstün niteliklerini anlatır. Ertuğrul'la babası arasında

Seyr edenler şâh gencelmîş sanır
 Şâh gencelmîş yine gelmiş sanır

ölçülerindeki benzerliğe dikkati çeker. Halk arasındaki birlik duygu ve düşüncesinin, hak inancının önemine işaret eder. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve daha sonraki dönemlerinde görev almış insanların, söz gelişi Osman, Fatih ve Selim'in adlarını anarak devletle onu idare edenlerin nitelikleri arasındaki ilişkiye değinir. On ikinci bölüme (157-171) kadar olan kısımlarda, aşağı yukarı bu anlayış hâkimdir. Bu bölümler arasında, sözünü ettiğimiz anlayışa uygun davranışların sergilenmesi bakımından, özellikle yedi (92-104), sekiz (105-118) ve dokuzuncu (119-139) bölümlerin ayrı bir yeri vardır.

Ertuğrul, halkının başına geçtikten ve Dündar'la görüşülüp Fırat'ın beri kıyısında kalınmasının kararlaştırılmasından sonra, savaşmakta olan bir toplulukla karşılaşılır. Cengiz'in askerleriyle (Moğollar) Keykubadîler (Selçuklular) savaşmakta ve Cengiz'in ordusu galip gelmek üzeredir.

"Merd olan eyler mi savlet âcize?
 Yardım etmek gâlibe düşmez bize
 Hayr-hâh-ı âcizân-ı âlemiz
 Âciziz bizler de zîrâ âdemiz
 Lâkin oldukça müsâid rûzgâr
 İsteriz âcizlere olmak medâr

diye düşünen Ertuğrul, Keykubadîlerin yanında savaşır ve savaş onların galibiyetiyle biter. Bu başarısından dolayı ona "hil'at" giydirildiğini söyleyen Naci, bu olaydaki "mahsûl-i azîz-i hüsn-i niyyet" sonucu elde edilen başarı ve kahramanlığı da

Olmuş o gazâ zafer esâsı
Geçmiş bu esâs her esâsı
Ertuğrul olaydı nâ-muvaffak
Tâtâr eline düşerdi mutlak
Ümmid-i zuhûr olurdu mefkûd
Osmânî adı kalırdı nâ-bûd

diyerek, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rolü olan önemli olaylardan biri olarak yorumlar. Ayrıca, devletin kuruluşu ve Ertuğrul'un "baş" seçilişinde "ezelî irade"nin payını da, bu yoruma katar. Dokuzuncu bölümde (119-139) kısmen yer verilmiş olan bu görüş, daha etraflı biçimde on birinci bölümde (145-156) ele alınmıştır. Denilebilir ki bu bölümün temel tezini, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile "ezelî irâde" arasındaki yakınlık oluşturur. Ancak, Naci, bu ilişkiyi kurmadan veya böyle bir yoruma gitmeden, bu tür ilişkinin gerektirdiği bir "dindar Ertuğrul"¹⁵ kişiliği çizer. On birinci bölümde devletin kurucusu Osman Bey ve Osmanlı devletine ait sıralanan nitelikler de bu kişiliğin bir yansıması olarak gösterilir.

Manzume, şiirin kendisine sunulduğu Abdülhamit'e ait birtakım özelliklerin belirtildiği, onun övüldüğü ve şükran duygularının dile getirildiği on ikinci bölümle (157-171) biter. Manzumenin bütünü içinde öteki bölümlerle organik bir bağı bulunmayan bu bölüm, manzumenin yazılış amacı dolayısıyla manzumede yer almış bir kısım olarak kabul edilmelidir.

*

**

"Osmanlıca trajediye bir yol açmak" amacıyla yazılmış olan *Gazi Ertuğrul Bey* manzumesi üzerindeki bu değerlendirmemizden sonra, onunla klâsik trajedi arasında yapılacak bir karşılaştırmada¹⁶ şu sonuçlara varmak mümkündür:

1-Aristo'nun *Poetika*'sına göre dil, müzik, dekor, hikâye, karakter ve düşünce, klâsik bir trajedide bulunması gereken öğelerdir.

2-Müzikle dekorun, trajedinin sahnelenmesi sırasında önem kazanan öğeler olduğu göz önüne alınırsa *Gazi Ertuğrul Bey*'i bu açıdan değerlendirmeye gerek kalmaz.

3-Klâsik trajedide taklit araçlarından biri olan dil, kelimelerin günlük kullanım sınırlarını aşan, ancak ortak zevkin de dışında, yani belli bir azınlığın dili hâline gelmeyen bir dil olmak durumundadır. Dilin kullanımı bakımından Naci, tür olarak şiirin gerektirdiği bir dil kullanmakla birlikte, anlaşılabilirliği de göz ardı etmemiştir. Fakat, onun manzumesi şiir dilinin niteliği açısından ele alındığında, şiire soktuğu kavramların duygu ve çağrışım gücü bakımından, daha çok şiire özgü bir dil kullandığı söyle-nemez. Kaldı ki işlediği konu, böyle bir dilin kullanılmasına da son derece elverişli bir konudur.

15 Ertuğrul'un bu yönü üzerinde de farklı görüşler için, 13 nolu dipnotta yer alan kaynaklara bakılabilir.

16 Bu karşılaştırmaya temel olan bilgiler için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Aristoteles (Çev: İsmail Tunalı), *Poetika*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983; Sevda Şener, *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1982, s.23-42.

4-Klâsik trajedinin değerini artıran öğelerden biri, onun hikâyesidir. Öyle ki Aristo, onu trajedinin en önemli öğesi sayar. *Gazi Ertuğrul Bey* manzumesi son derece basit ve entrik dokusu hemen hemen olmayan bir olay örgüsüne sahiptir. Süleyman Şah'ın ölümü, Ertuğrul'un halkıyla birlikte Cengiz'in ordusuna karşı savaşması, Sıffin olayı, Cengiz'in zulmü gibi, hikâyede sayıca zaten az olan olayların her biri, önce kendi içinde ve daha sonra manzumenin bütününde trajik bir yapıyı gerektirdiği halde bu tarzda verilememiş, adeta geçirilmiştir. Manzumede anlatılan hikâyenin epizotları arasında da, sebep-sonuç zorunluluğuna dayanan bir ilişkinin kurulamaması, manzumenin olay örgüsünün zayıflamasına yol açmıştır.

5-Trajedide "ortalama insandan daha iyi olan insanların taklidi" esastır. Muallim Naci, *Gazi Ertuğrul Bey*'de, Ertuğrul Bey'in hayatından bir kesiti konu seçmekle, bu kurala uyum sağlamış sayılmalıdır. Fakat Ertuğrul'un bir hikâye kişisi olarak karakter özelliklerinin verilisinde, Muallim Naci'nin başarılı olduğu söylenemez. Aynı durum, hikâyede adları geçen öteki kişiler için de geçerlidir. Çünkü, belli bir hikâye çerçevesinde yazılmış edebî eserlerde, bir insana ait birtakım üstün niteliklerin sıralanması değil, bunların yaşanan bir gerçekliğe dönüşmesi önemlidir. Ertuğrul, bu açıdan değerlendirildiğinde, onun, manzumede "sanatsal gerçeklik kazanmış bir kişilik" değil, "anlatılan bir kişilik" sahibi olduğu kolayca görülür.

6-Muallim Naci, manzumesinin temel objesi Ertuğrul'un kişiliğinde ve manzume-nin değişik yerlerinde, millet hayatında önemli bazı kavramları öne çıkarmış, bunlara değer vermiştir. Millet sevgisi, vatana bağlılık, kahramanlık, zulmü ve zalimi aşağılama, güçsüzlere yardım etme, zulüm karşısına hak düşünce ve inancını çıkarma, umutsuzluğa kapılmama gibi. Bunlar, "ortalama insandan daha iyi insanların taklidi" ile uyum halinde olan değer ve kavramlardır. Ancak, yine belli bir hikâyeye göre kurgulanmış bu tür eserlerde eserin başarısı, eserin teziyle onu besleyen yardımcı düşünceler arasında kurulacak bağla mümkündür. Bu yönden de, *Gazi Ertuğrul Bey*'de temel tezin iyi belirle-nemediği, yardımcı düşüncelerin temel tezi desteklemede zayıf kaldığı söylenebilir.

7-Muallim Naci, yeni bir edebî tür arayışı içinde, Türk tarihinin önemli kahramanlarından birini ele almakla, yenilikçi bir çaba göstermiştir. Ancak, kendisinin de büyük bir alçakgönüllülükle ifade ettiği gibi, onun yenilikçi çabası, aynı nitelikte bir başarının elde edilmesine yetmemiştir. Naci'nin manzumesinde üzerinde durduğu insanî değerler, genel olarak taşıdıkları öneme rağmen, korku ve acıma duygularını harekete geçiren trajik bir plânda işlenmediklerinden, *Gazi Ertuğrul Bey* manzumesi bir trajedi karakteri kazanamamıştır. Oysa, bir trajediden beklenen en önemli görevlerden biri, "uyandırdığı korku ve acıma duygularıyla ruhu tutkulardan temizlemektir".